

**РОДСТВЕНИЦИ:
ЖИВОТ, СМЪРТ, ЛЮБОВ И ИЗКУСТВО
ПРИ НЕАНДЕРТАЛЦИТЕ**

Източници на снимките (t = горе, b = долу, l = ляво, r = дясно, c = център)

Цветен раздел: Стр. 1: © Inrap, Dist. RMN-Grand Oalais / image Inrap (t); © Peter Pfarr,

Niedersächsisches Landesamt für Denkmalpflege (b). Стр. 2: © Архивът на Royal College of Surgeons of England. Снимки Paige Madison (t); © Philip Gunz (c); © Almudena Estalrich (b). Стр. 3 © Fumane project: Marco Peresani (t, c, b). Стр. 4: © Martisius et al. Science Reports 10: 7746 <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> (t); © Francesca Romagnoli; въз основа на Фиг. 2 от Quaternary International 407 (2016) 29–44 (c); © Jordi Mestre/ IPHES (b). Стр. 5: © Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt / Juraj Lipták (t); © Rafael Martinez Valle (c); © D. Cliquet, Ministère de la Culture (b). Стр. 6: © Thomas Higham (tl); © Erik Trinkaus (tr); © Francesco d'Errico (cl); © Graeme Barker (bl, br). Стр. 7: © Jacques Jaubert (tl); © Обществено достояние според Open Government Licence v3.0 (tr); © Christine Verna (cl); © Amud Cave archives, The Institute of Archaeology, Hebrew University of Jerusalem. Снимка Erella Hovers (b). Стр. 8: © Tom Björklund (tl, b); © Field Museum Library (tr).

В текста: Фиг. 1, стр. 35: Въз основа на елементи, любезно предоставени от John Hawks, както и на Фиг. 2 от Galway-Witham, J. et al. 2019. Aspects of human physical and behavioural evolution during the last 1 million years. Journal of Quaternary Science, 34: 355-378. Фиг. 2, стр. 51: Нарисувана въз основа на Фиг. 3, Caspari, R. et al. 2017. Brother or Other: The Place of Neanderthals in Human Evolution. In Marom, A. & Hovers, E. (Eds.) Human Paleontology and Prehistory: Contributions in Honor of Yoel Rak . Springer.

KINDRED:

Neanderthal Life, Love, Death and Art

Text copyright © Rebecca Wragg Sykes, 2020

This translation is published by CIELA NORMA AD by arrangement with Bloomsbury Publishing Plc. All rights reserved.

© Майя Маркова, *превод от английски*

© Дамян Дамянов, *художник на корицата*

© Сиела Норма АД

София • 2021

ISBN: 978-954-28-3644-5

РЕБЕКА РАГ САЙКС

РОДСТВЕНИЦИ

ЖИВОТ, СМЪРТ, ЛЮБОВ И ИЗКУСТВО ПРИ
НЕАНДЕРТАЛЦИТЕ

Превод от английски Майя Маркова

 ciela

Съдържание

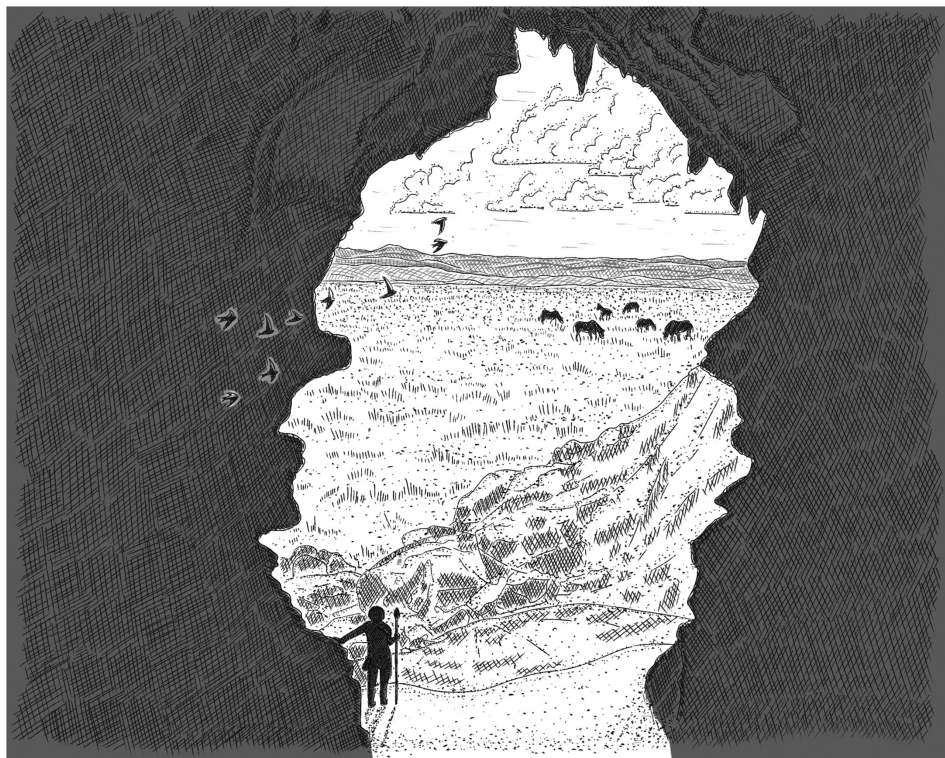
Бележка относно имената.....	6
Въведение	7
Първа глава. Първото лице.....	15
Втора глава. Не дърво, а река	33
Трета глава. Растящи тела	41
Четвърта глава. Живи тела	63
Пета глава. Лег и огън.....	87
Шеста глава. Камъкът остава	105
Седма глава. Материалният свят.....	133
Осма глава. Яж и живеи.....	153
Девета глава. На гости при неандерталците	193
Десета глава. На път.....	223
Единайсета глава. Красиви неща	267
Дванайсета глава. Поглед в душата	297
Тринайсета глава. Много начини да умреш	315
Четиринайсета глава. Пътуване във времето в плът и кръв.....	355
Петнайсета глава. Развързки	377
Шестнайсета глава. Безсмъртни любими.....	403
Епилог	433
Благодарности.....	436

Бележка относно имената

Светът на науката през XIX век е много различен от този през XXI век. Не само заради драматичните промени в аналитичните методи, а и просто количествено: за цялото столетие от 1800 до 1900 г. са публикувани в пъти по-малко научни статии, отколкото само през изминалото десетилетие. Когато се пише подробен разказ за неандерталците, не е проблем да се обхванат всички важни ранни праисторици (т.е. изследователи на праисторията), тъй като са малцина. Освен това през XIX и в началото на XX век тези личности спомагат да се види как първите открития, свързани с неандерталците, са се отразили на науката и обществото като цяло.

След 1930 г. обаче броят на хората, работещи по темата, нараства рязко. Затова реших да спра да ги назовавам поименно и вместо това да ги наричам общо „археолози“ или „изследователи“. Направих това, за да улесня читателя – уверила съм се, че списъците от имена и лаборатории и без това често се пропускат, – а също и за да съкратя изложението. Тъй като се занимавам с наука, където всяко твърдение трябва да се подкрепя с цитати, този избор не беше лесен. Но „Родственици“ изискваше друг начин на писане и аз исках всяка дума да бъде част от разказа за самите неандерталци. Просто нямаше място да спомена имената и институтите на учените, събрали всяка находка и късче информация.

Същевременно обаче искам да подчертая, че приносите на неназованите от мен изследователи за нашето познание за неандерталците през последните 80–90 години в никакъв случай не са по-маловажни от тези на техните предшественици. Много от неспоменатите в текста личности са ми колеги, а някои и добри приятели. Имената и трудовете им са поместени в библиография в интернет, съпровождаща книгата (rebeccawraggsykes.com/biblio), но тук искам изрично да заявя, че без тяхната всеотдайност, труд и вдъхновение тази книга нямаше да съществува.

Въведение

Звук, неподвластен на времето, изпълва пещерата. Той не е прибой или шепот на вълни, защото морето се е отдръпнало, когато студът е захвал земята и намръщените планини са се покрили с ледена броня. Сега между грубите стени се чува слабо дишане, което утихва заедно с все по-бавния пулс. Последният неандерталец на Иберийския полуостров е застанал на края на света – буквално и преносно. Над далечното Средиземно море блести ниско слънце. Настъпва утро, кремъчносивото небе избледнява и мекото гукане на скалните гълъби се смесва с крясъци на заблудени чайки, подобни на плач на гладни деца. Истински деца тук вече няма, не са останали човечеи. Звездите в небето избледняват без свидетели. Няма кой да бди, докато въздухът изстива след последното издихание.

Около четиресет хиляди години по-късно океаните отново са се надигнали, въздухът лъха на сол и стените на същата пе-

щера кънтят от гласове и музика – реквием за мечтите на предците.

Това е пещерата Горъм в Гибралтар през 2014 г. Археолози и антрополози се събират ежегодно в този топъл кът в южните покрайнини на Европа на конференция за неандерталците – една от многото. Но този път се случва нещо необичайно. Между делегатите, посещаващи величествените като катедрали пещери, е музикантът Кид Кома, или, иначе казано, професорът по биология Дъг Ларсън. Той почва да дърпа струните на китарата, напявайки „Последният“¹ – някои от най-късните неандерталски археологически находки идват от Иберийския полуостров, и то тъкмо от тези пещери. За няколко минути, докато гласът му отеква в голямата каменна зала, професионалните проблеми около конгресните доклади, разгорещено обсъжданите теории и сложните класификации на каменните сечива отстъпват на заден план. Колегите просто слушат, поддали се на чисто човешкото желание да усетят древното минало. Можете да усетите този странно трогателен миг, защото някой се е сетил да го заснеме и качи в Ютюб.

Серенадата пред хилядолетните гробове показва, че зад науката стоят живи хора. Щом се приключи с изнасянето на щателните научнообективни доклади, в кафенетата и баровете започват по-неофициални, понякога дори пламенни обсъждания между колегите, които са и приятели. Разговорите засягат любими места за разкопки, пресечни точки между известното и неизвестното – и все се въртят около въпроса дали някога ще успеем наистина да прозрем що за хора са били неандерталците.

Настоящата книга е прозорец към тези обсъждания. Предназначена е за всички читатели – за тези, които изобщо не са чували за неандерталците, за смътно заинтересуваните, за любителите антрополози и дори за учените, които имат щастието да изследват древния им свят. Това е необятна задача: пътищата лъкатушат през данните и теориите и се пресичат от нови открития, които налагат завои и дори връщания назад. Трудно е да се възприеме самият обем на информа-

¹ *Last Man Standing* – песен на Брус Спрингстийн. – Б. пр.

цията: малцина специалисти намират време да четат всяка нова статия в собствената си област, а камо ли общата научна продукция, засягаща неандерталците. И дори на най-опитните изследователи се случва от някое ново откритие да им увисне ченето.

Защо неандерталците са предмет на такова внимание? Защото са важни – и винаги са били. Те заемат в популярната култура място, каквото няма никой друг измрял човешки вид. Сред нашите древни родственици, наречени хоминини, неандерталците са А група – важните находки за тях излизат на кориците на най-авторитетните научни списания и вдъхновяват заглавия в медиите. Очарованието, което неандерталците будят у нас, явно не отслабва: търсенията за „неандерталец“ в Гугъл дори изпреварват тези за „еволюция на човека“. Тази известност обаче е нож с две остриета. Редакторите знаят, че неандерталците са привлекателни, и изкушават публиката със сензационни репортажи, често в духа на „Явлението Х е изтребило неандерталците“ или „Неандерталците не са толкова глупави, колкото ги мислим!“.

Изследователите обичат да разказват за работата си, но ентузиазмът им се охлажда от това, че всичко казано от тях се извърта и те често биват обрисувани като хора, които се лашкат от една идея към друга. В действителност науката работи чрез оспорване на теориите, така че новите данни и теории са знак не за объркване у изследователите, а за динамично развитие. Освен това заради клишетата, с които медиите описват неандерталците, обикновените хора така и не научават за някои от най-интересните съвременни открития.

Темата за неандерталците е трудно да се обхване дори в най-общи черти. Тя се е променила драстично от далечната 1856 г., когато за изкопани от германска каменна кариера необикновени вкаменелости е изказано предположение, че са вид измрели човеци. Учените предприемат разкопки в търсене на още от тези странни същества. Откриват се все повече неандерталски кости и към началото на Първата световна война вече е ясно, че много наши родственици са обитавали Земята. Вниманието се насочва и към изобилните находки от каменни сечива, с което за пръв път започва сериозно изследване на неандерталската култура. Много е важно определянето на времето: към сре-

дата на XX век археологически обекти, раздалечени в пространството и с твърде плаваща оценка на възрастта, биват свързани благодарение на напредъка в методите на датиране и геохронологията. Върху тези основи днес, седем десетилетия по-късно, ние правим мащабно изследване на света на неандерталците, което обхваща хиляди километри и повече от 350 хиляди години.

Археологията на XXI век е на светлинни години разстояние от това, което е била първоначално, и напомня по-скоро фантазиите на викториански футурист. Ранните праисторици са разполагали само с камъни и кости, с които да правят възстановки на древното минало. Сегашните изследователи използват методи, за чието съществуване предшествениците им не са и сънували. Вместо да рисуват скици на археологическите обекти, те ги сканират с лазери. Днешният специалист изследва обекти, които преди един век никой не е и мечтаел да намери. От рибни люспи и нишки от птичи пера до микроисториите на отделни огнища – научните ни прозрения често се добиват не с лопатата, а с микроскоп.

Можем почти да надзърнем иззад раменете на неандерталците и да възстановим няколко минути, с които преди 45 хиляди години заоблен камък ловко е бил нацепен на остриета. Самият статичен археологически летопис става динамичен, докато проследяваме как сечива са били прехвърляни от един обект в друг и разнасяни из пущинака. Дори можем „да върнем записа“ назад до мястото, където са били изработени. Днешната техника ни дава и невероятно подробни познания за телата на неандерталците. Да вземем само зъбите – можем да изследваме линиите им на растеж, да разберем каква е била храната по излъсканите участъци и дори чрез химичен анализ да „подушим“ дима от огнището, проникнал в зъбния камък.

В резултат на тази изобилна информация през последните три десетилетия наблюдаваме ренесанс на изследванията върху неандерталците. Заглавията представят цял парад от изумителни открития. Револуционно се променят дори най-основните ни представи за това къде и кога са живели неандерталците, как са използвали сечива и какво са яли – символичните измерения на техния свят. Може би най-

удивителното е, че по-рано отхвърляните представи за междувидова любов днес намират потвърждение в неугледни късчета кости, а от шепи прах от пода на някоя пещера може да се извлекат цели геноми.

Ала макар чрез модерната техника да можем да получим терабайтове информация от всяка мислима проба, археолозите си дават сметка, че за да се разбере съдържанието на обектите, трябва да се знае как те са се оформили. След като хилядолетия са били подложени на капризите на времето и ерозията, всичко идва до нас на късчета. За да разберем как е изглеждал всеки слой в своята цялост, много важно е да отразим как са били разположени артефактите, преди да продължим с анализа. Отчупени и отдавна разделени части могат да бъдат отново съединени. Строежът на почвата, ъгълът на нацепване на кремъчните сечива и изветрянето на парчетата кости също допринасят да разберем как се е оформил обектът. От този откъслечен и често разбъркан архив трябва да сглобим историята.

Археолозите и днес изпитват радостна възбуда при разкопките, но обичайният резултат е десетки или стотици хиляди внимателно събрани обекти, които трябва да се измият, надпишат и сложат в отделни запечатани пликове. Те и данните за произхода им се вписват в масивни бази данни и стават безценен ресурс, който ни позволява да изследваме пресечните точки на геологията, екологията и човешката дейност. Тази предпазливост промени и начина, по който работим със старите музейни сбирки. Все по-често „класическите“ обекти, някои от които ежегодно се посещават от хиляди туристи, при повторен анализ с модерни методи разкриват нови и понякога неочаквани тайни. В съвкупност всичко това ни позволява да отговорим по-точно дори на най-основните въпроси като например какво са яли неандерталците.

При все това дори един бърз набег в науката за неандерталската диета ще покаже колко измамно прост е този въпрос. Не само поради богатството от налични материали и методи – изследване на съотношението на кости от различни животни, микроскопичното износване на зъбите и каменните сечива, съхранените остатъци от храна или химичния и генетичен състав на вкаменелостите – но и защото здравото съмнение относно начините на образуване на обектите засяга и

„съдебномедицинския“ анализ на диетата. Дори ако мястото е пълно с животински кости, покрити с резки от каменни оръдия, нещата винаги са безспорни. Например горчивият опит е научил археолозите винаги да допускат и роля на други хищници и да имат предвид, че различните части на тялото се разлагат с различна скорост.

И все пак всеки напредък допринася за цялостната картина. Оказва се, че менюто съвсем не е включвало само едри зверове. Но дали *всички* неандерталци, живели по различно време и на разни места, са яли едни и същи храни? Всичко в живота на неандерталците е било взаимосвързано, така че се намесват и други важни въпроси: Неандерталците готвели ли са? От колко храна са се нуждаели телата им? Как са ловували? Колко големи са били териториите им? Какви са били обществените им взаимоотношения? Всеки въпрос ни издига на ново ниво на сложност.

За да може сортирането на множеството артефакти и обекти да разкрие закономерности, трябва да се търсят връзки между различните места и времеви периоди. Неандерталците са живеели в четирите измерения. Затова, когато възстановяваме с удивителни подробности как на дадено място са ловували северни елени, трябва и да се запитаме какво са правили на други места и по друго време. Има много видове обекти – от няколко камъка, с които набързо е ограден скелет, до камари от кости, погребани в колосални купища пепел – останки от погребалните клади на *стотици* зверове. Докато изследваме такива различни обекти, се сблъскваме със своенравния ритъм на изминалото време: в зависимост от това как са се оформяли слоевете, пластът между две еднакви дълбочини може да съдържа материал от един следобед или от 10 хилядолетия. Датирането на отделни предмети е подход с големи възможности, стига да сме сигурни, че те не са се преместили от един пласт в друг. Така събраната информация от отделни артефакти, слоеве и цели обекти после се екстраполира и се правят изводи за поведението на древните обитатели.

Такива тънкости в разбирането на неандерталците рядко достигат до широката публика. Повечето хора имат някаква груба представа за самите неандерталци, но не и за научните методи, с които те се изслед-

ват. Освен това неандерталците все се изобразяват на фона на ледове и мамути. Отвъд стереотипната картина на треперещи парцаливи фигури в замръзналата пустош, едва издържали да не измрат още преди идването на *Homo sapiens*, обаче е съществувал цял един различен неандерталски свят. Днес достъпът до научните изследвания е по-лесен и бърз от когато и да било благодарение на пряко предаваните конференции и учените, които пишат в социалните мрежи. Въпреки това лавината от нови данни и сложни тълкувания затруднява намирането на уравновесени гледни точки, които наистина са в крак с новите данни. Истински сензационните открития успяват да привлекат вниманието на 24-часовия новинарски поток и да учудят дори научната общност, но те невинаги са най-важните. Внимателно формулираните теории и продължаващите с десетилетия дебати не са подходящи за заглавия, но именно те дават някои от най-изненадващите идеи за живота на неандерталците.

Всъщност много от най-важните промени в разбиранията за неандерталците настъпват плавно. Успоредно с натрупването на данни възгледите се разширяват, а пропастта между „нас“ и „тях“ се стеснява. Разни дейности, които сме смятали недостъпни за неандерталския ум, постепенно се потвърждават от находките: сечива, изработени от материал, различен от камъка; използване на минерални бои; събиране на предмети, например раковини и орлови нокти... и следователно наличие на естетически усет. Освен това се установяват различия, така че днес виждаме неандерталците не като изваяни от един калъп, а като жители на свят, не по-малко обширен и богат от Римската империя. Големият му обхват във времето и пространството означава културно разнообразие, сложност и еволюция. Със своята изменчивост и приспособимост неандерталците са оцелявали в изчезнали светове, където ледници с дебелина цял километър са срещали тундрата, но също и в топли гори, пустини, крайбрежия и планини.

Сто и шейсет години след (пре)откриването на неандерталците ние сме все така заплениени от тях. Очарованието им вече трае много повече от един човешки живот. И все пак, ако го сравним с дългото време, през което те населяват Земята, посрещат изгрева на слънцето,

пълният дробовите си с въздух и оставят стъпки в калта, пясъка и снега, изминалият век и половина е само едно трепване на секундната стрелка на големия геологичен часовник. Начинът, по който възприемаме неандерталците, постоянно се променя – и за неспециалиста, който търси в Гугъл дали неандерталците са хора, и за учения, който всеки ден работи с техните останки. Всяко откритие влияе върху образа на неандерталците в нашите очи и върху това как желаем (или се боим) да си представим тези древни хора. А те със сигурност никога не са си представяли, че ще имат толкова странен задгробен живот: преплетена вече почти два века със съвременната наука и популярна култура, тяхната история продължава с нас към нашето бъдеще.

Следващите страници от тази книга ще обрисуват портрет на неандерталците, както ги виждаме през XXI век: не тъповати неудачници върху изсъхнал клон от родословното дърво на човека, а невероятно приспособими и дори *преуспяващи* древни наши родственици. А щом четете тези страници, значи ви е грижа за тях и за вечните въпроси, които те поставят: откъде идваме, кои сме и къде отиваме.

Вгледайте се през сенките, заслушайте се отвъд ехото – те имат много да разкажат. Не само за различни начини да бъдеш човек, а и за нов поглед към самите нас. Най-изумителното в неандерталците е, че те принадлежат на днешното човечество. Те не са задънена улица, не са явление, описвано в минало свършено време. Те са тук – в моите ръце, които набират тези редове, и във вашия мозък, който ги осмисля.

Четете и се запознайте със своите родственици!

